

Lőrinczy Huba

„... AZ APA CSAK KÖVETTE A VÁROS SORSÁT...”

Márai Sándor: Az idegenek

(E tanulmány a harmadik- darabja egy elemzéssorozatnak, amely A Garrenek műve című regényciklussal foglalkozik. Az előző két rész a győri Műhely 1997-es évfolyamában jelenik meg.)

„Egy kissé mind Trianonba halunk bele” - mondotta volt a halokló Kosztolányi (idézi: Márai: *Vasárnapi krónika*. Bp., 1994. 69.), s panasza több volt egyszerű magánvélekedésnél. Sokan gondolták hasonlóképp a húszas-harmincas évek Magyarországn, példának okáért Márai Sándor is. Az *Egy polgár vallomásaiból* (Bp., 1990. 387-388.) megtudjuk, hogy apja a halál előtti „Utolsó napokban a városról (Kassáról : L.H.) is beszélt, ahol leélt életét, s ahonnan végül el kellett mennie idegenbe. Ezt a választ nem bírta el. *Talán c változásba halt bele*; teste küzdött volna még a kórral, de szíve föladata az élet becsvágyát, nem vonzotta többé semmi. (...) *Ez a város volt számára a család egyetlen, igazi kerete*; mikor el kellett mennie onnan, mintegy az élet kerete is meglazult, szétmállott” (tőlünk a kiemelések!). Az 1935-ös, *Válás Budán* című regényben ez áll a főhős apjáról: „Három évvel a háború után halt meg (...) Az ország *feldarabolása*, a kommunista közbiztonság megadta a kegyelemdőfést a roncsolt léleknek. (...) a magánélet sebesülését elvonszolta még egy ideig, de a *család, a haza sérülésébe belehalt. Ebből a fajtából s ebből a nemzedékből sokan pusztultak el így, s bizonyos, hogy nem a legsilányabbak*. A »haza« az apa számára végső gyűjtőfogalma volt a családnak”, (...) és „mintha a gyalázzal, amely az országot megsebezte, a legszemélyesebb családot sértették volna meg” (vö.: *Válás Budán*. Bp., 1993. 28. - a kiemelések a mieink!)

Az eddigiek után korántsem meglepő, hogy a legelső 1937-ben megjelent regény, *Az idegenek* is rejtett összefüggést tételez a „város” leigázása, ősi épületeinek romlása és Garren Gábor betegsége, majd elmúlása közt. Ilyféle kitételekre bukkanhatunk: „...az apa csak követte a város sorsát, melynek függvénye és része volt, (...) a két sors, az apa és a város sorsa, szervesen hat egymásra (...) A »betegség«, ez a merénylet, ez a büntény (...) egyszerre tört az apa és a város ellen” (74.) - másutt meg: „A bomlás egyszerre kezdődött, a vesében és a dolgozóban, a májban és a templomban, a szívben és a püspöki könyvtárban...” (154.) etc. etc. Garren Gábor pusztulásának csakúgy, mint az „öslakosok” „tömeges” elhalálzásának, magától értetődően megvan a prózai oka - az orvosok „...minden esetben találtak valamit az agy, a szív vagy a vese körül” (117.) -, a regény némely szereplői (Tamás, Anna, Lacta) szerint mégis kétségtelen az összefüggés a várost emésztő „kór” s a régi polgárokat tizedelő „névtelen nyavalya” közt (uo.). illetőleg: „...mintha az öslakosok között valamilyen morbus pusztitána, egyfajta morbus, melynek nincs neve és górcső alatt kimutatható kórokozója, s a betegség titkos természetét szerint hat mindazokra, akik fogékonyak a város nyavalyájára iránt...” (134. - a szerző kiemelései!). S jöllehet e korrespondencia magva föltétlenül racionális és tudományosan is igazolható - a lélek súlyos traumái fogékonyabbá tesznek a testi bajokra, romlásunk, esetenként pusztulásunk kiváltói lehetnek -, ba|osra vitathatnák: a várost, az öslakókat s a Garren Gábort egyaránt sújtó betegség csakis szimbolikusnak tekinthető.

Az *idegenek* - érdekes konstrukció! - egyszersmind előtörténete és folytatása a *Féltékenyek*nek. Részint a város megszállása óta eltelt húsz esztendőről, „minden hagyomány meggyalázásáról” (41.), részint az apa betegségének végső stádiumáról, majd az elmúlásról tudósít. Eseményhiányos regény volt már a *Féltékenyek* is, ám ha lehet, *Az idegenek* fabulája még amazénál is szegényesebb. A Garren-fivérek, Péter és Tamás döbbenet érzékelik - e mondat a regény fölütése! - : „A város nem volt egész pontosan a helyén”, mert „Valami szörnyűség történt

vele” (9.), s „Minden elmozdult a városban és az emberekben” (14.). A „szörnyűség”, az „elmozdulás” az *idegenek* műve, kik húsz esztendeje hóditóként érkeztek, s nem érik be a pusztta megszállással, a világi hatalom birtoklásával; leghőbb vágyuk a múlt eltörlése, a lelkek gyarmatosítása. S bár a város tőle telhetően - legfőként hagyományainak őrzésével - védekezik a betolakodók ellen, a bomlás óhatatlan megindul. A régi épületeket, a település testét kikezdő kór - mint a rákos áttét - az öslakókban, így Garren Gáborban is elburjánzik, s hasztalan a doktorok minden erőfeszítése és tudománya, hasztalan a leggondosabb ápolás, hasztalan a beteggyógy köré gyűlt családtagok aggodalma s „védőőrizete”, az atya mindegyre sorvad, végtére meghal, s a város egészét megmozgató temetés után népes családja szerteszed, „műve” pedig elenyészik a időben - azaz: öt gyermeke közül háromban, Annában, Péterben és Tamásban „él tovább” (197.). Ennyi volna mindösszesen *Az idegenek* „cselekménye”, s mert a szövegbe ékelte kisebb-nagyobb epizódok is - példának okáért János püspök és az apa találkozás (54-62.), Péter és Tamás látogatása a hajdani bandatársnál, Ábelnél (87-106.) etc. - jószerével eseménytelenek, konstatálnunk kell: a fabula ily látványos összezsugorodása nem csupán a szűzsé fontosságát hangsúlyozza, hanem rendre át- és fölértékeli a megmaradó - igen csekély számú - meseelemet is. Ha alig-alig esik valami egy regényben, sokkalta nagyobb nyomaték száll az önmagukban jelentéktelennek tetsző történésekre; átányegül, szimbolizálódik mindahány. Az *idegenek* - magától értetődően - ugyanazon művészi koncepció szülője, mint a vele szerves egységet alkotó *Féltékenyek*, vagyis szintűgy nem valóságútközítő, hagyományos realista epika. Általánosító, jelképesítő szándék munkál benne, s ez intencióból következnek az írói módszerek és eszközök, is. A Garrenek - legkivált az apa - itt is mítikus lények; szemben velük, kik többségükben bibliai nevek birtoklói s szemben a különös nevekre - Tokár, Zerzen, Kalb, Lacta, Kenta, Zorner - hallgató városlakókkal, a hóditók egytől egyig névtelenek; e könyvben is szemlélfelhető a tér és az idő tudatos dekonkretizálása, itt is az egyik legfőbb stíluseszköz a Krúdytól örökölt, nem hasonlító, a realitástól annál inkább eltávolító, „dimenziótágító” hasonlat, illetve a feltételes hasonlító mellékmondat (bár ezúttal - statisztikát ugyan nem készítettünk! - Márai mintha takarékosabban bánnék velük), s itt is mindvégig az elemző-értekező metódusok már-már nyomasztó túlsúlya, a reflexivitás érvényesül. Az *idegenek* és a *Féltékenyek* jellegadó sajátosságai szükségképp azonosak: mindkettő a családregény klasszikus (realista-naturalista) modelljének átalakítására tör, mindkettőben megtestesül a szerző által oly igen kedvelt krízisregény, mindkettőben roppant erőteljes a generalizáló, jelképteremtő szándék, s egyik is, másik is a *parabola* és az esszé „kevercsével” teremt újszerű epikai alakzatot.

A példázatoság - túl a Garren család történetén - leginkább a város és a megszállók, az öslakosok és a betolakodók szembesülésének, kényszerű együttélésének rajzában érzékelhető. A téma rendkívül kényes, hiszen - kétség nem férhet hozzá - a Trianonnal elveszített Kassáról szól a „mese”. Ámde nem kétséges az sem: Márai ambíciója sokkalta több annál, hogysem határrevíziót követelő, szimplán irredenta könyvet írjon, felkorbácsolni akarván az olvasói indulatokat. Nem, a szülőváros sanyarú sorsa az ő tollán két világ ütközésének jelképévé, egyetemes *érvényűnek* szánt parabolává finomul. A példázatoság érdekében a színhely egyszersmind felismerhető és felismerhetetlen, amiként „az idegenek” is azonosíthatók és azonosíthatatlanok. Mondhatnók úgy is: a regény egyszerre gyökerezdik a földrajz és a történelem tényeiben, s lebeg a meghatározatlanban, illetőleg a meghatározhatatlanban. A város képe, múltja és „jelene” részint

Kassát idézi: hatvanezer lakosa van (110.), hegy magasodik mögötte (13. stb.), nemzedékek emelte székesegyháza (dolgozók rajta a Garren-ösök is: 16., 183.) százti éven át épült (uo.), s immár hatszáz esztendő (1 22. stb.); az urbs „...kívül esett a világtörténelem veszélyeztetőjein. Az utolsó nyolcszáz évben nem tapodta földiét ellenség” (24.) e t c , etc. - s a szöveg diszkrétan utal rá, hogy „a háború” (23. stb.) után valamely alacsony rangú politikai bűnös mulasztása (28., 33., 57.), még inkább „a nagyhatalmak” közönye és önkénye folytán (24., 57-58.) jutott az ellenség kezére. Beszédés és egyértelmű volna mind, amde kiderül: eme város legalább annyira fiktiiv létező, mint amennyire a tények szülte. A regényben egyetlen szó sem esik arról, mely országnak volt is része e település az idegenek érkezése előtt (mintha önálló állam, afféle városközség lett volna), annál gyakrabban említetik, hogy a - meg nem nevezett - tengerrel szomszédos (12., 13. stb.), hogy a halászok - akár a „kőcsiszolók” és az „üvegfestők” - céhbej! tömörülnek (63.) etc. - s ennyi elég is ahhoz, hogy a valódi Kassa mesebeli, semmiféle térképen föl nem lelhető helységgé stilizálódjék. - A leigázók, „az idegenek” még kevésbé azonosíthatók valamely nációval; kilétükről csupán egészen halovány értesüléseket szerezhethünk. Megtudjuk, hogy Északról, „a tengeren át” érkeznek (22., 23.), hogy parancsnokaik „Olyanok voltak, mint a *napnyugati tiszték, a nagy civilizációk katonái, a képes párizsi és londoni hetilapokban. De csak a ruhájuk volt ilyen nyugati*” (22. - a mi kiemeléseink!), meg tudjuk, hogy - s ez róluk a legárulkodóbb, mármár félreérthetetlen utalás - „Sok mássalhangzóval”, mi több: „...legszívesebben csak mássalhangzókkal beszéltek” (34., 41., 42., 65.), és hogy „...volt egy szentjük, (...) oki soha nem ment a mennybe, de itt a földön, néhány száz év előtt, lázított az úri emberek ellen, s ezért később forró gyantában megfőzték...” (52. - va--n Husz Jánosra vonatkozik e célzás?). Mivel azonban parabolával van dolgunk, mindez tán nem is lényeges igazán, s túl azon, hogy amúgy is hasztalan próbálnák a várost és hódítóit névelni, effajta törekvésünk föltétlenül ellene szólna Márai koncepciójának.

A példázatoság szempontjából az eddigieknél sokkalta lényegesebb, hogy az urbs és az idegenek „találkozásával” két világ, két kultúra (pontosabban: a több évszázados, hagyományörző, organikusan fölépült *kultúra* és a megszállók képviselte barbárság) ütközik meg egymással. Jóllehet a hódítók is ápolják például a maguk pravoszlávnak tetsző - a püspök és Garren Gábor elfoglalt vélekedése szerint szánalmas és nevetséges - vallási tradícióit (52-53.), a regényszöveg fogyatékos izlésüket, otrombaságukat, műveletlenségüket hangsúlyozza újra s újra (22., 32-37., 40-48. etc.). „»...a legtöbb hódító beretválatlan« - gondolta első izalmában, ideges felszisszenéssel Garren Gábor...” (33.), „Még franciái sem tudnak - gondolta megvetően. - Soha nem olvasta Rousseau-t” (37.), majd ugyanő, később: „Mór nem akarok igazságos lenni - mondta. - Azt hiszed, ők is emberek? Lehet. De én már nem akarok igazságos lenni” (46.). Nem csupán a mindenkor leigázott keserősége, dühe, gyűlölete szólal meg itt a mindenkor leigázó ellenében; a regény egészéből kitetszik, hogy az apa szávaival az érték, a kultúra ítélkezik az értéktelenről, a barbárról, egyszerűsége a múlt a jelenről, a régi az újról. Alighanem fölösleges elősorolnunk az idegenek műveletlenségének, bárdolatlanságának megannyi bizonyosságát - öltözködésük, viselkedésük izléstelen voltát, berendezkedésük, intézkedéseik ésszerűtlenségét és erőszakosságát stb. - e „tényeknek” önmagukban nincs különösebb jelentőségük. (Legfőleg azt érdemes kiemelni, hogy „az államnyelv szellemében” átfestik a cégtáblákat...: 41. - a célzás világos.) A képzelet (is) szülte „faktumok” összességükben beszédesek igazán. Kiderül belőlük, hogy - szemben a város ősi és szerves kultúrájával - a megszállók nem egy másfajta kultúrát képviselnek és terjesztenek, hanem a kultúra hiányát, így védekezni ellenük nem fegyverrel, hanem csakis a műveltség, a hagyományok, a Garren Gábortól és János püspöktől tanult (59.) „szertartás és gyakorlat” konok őrzésével lehet. Akkor „Talán túlketyegi a város a kritikus időt”, talán elérhető, „... hogy a régi élet ne forduljon ki formáiból” (38.). Épp ezért „A város ellenállt, az egyetlen lehetséges módon: bezárkózott *belső formáiba*”, az apa példáját követve „...példás házirendben fogadta a változást”, s az idegenek „Ezen a renden nem tudtak pikókkal áthatolni” (39. - a saját kiemelésünk!). Az urbs makacsul őrködik a titok, s maga kultúrájának titka fölött,

s amíg e titok él, nem diadalmaskodhat a barbárság. „Az idegenek elfoglalták a házakat és a folyót, befészkelhették magukat a templomba és a színházba, rendezhettek bált, (...) de mindaddig, amíg a titkot nem árulták el, a hódítás tökéletlen és jelképes maradt. A világi hatalom az idegeneké volt, de mintha ők maguk is érezték volna, hogy ez kevés. (...) azt a legbelsőbb tartalmat, ami a város volt, (...) nem lehetett kisajátítani. (...) Mint egy jelszó, amelyről csak a beavatottak tudnak, úgy élt a város régi lakosainak eszméletében a titok öntudata. Aki nem ismerte a jelszót, nem hatolhatott át a város igazi területének akadályain” (64-65.). A „varázslóvá” lett Ábel is úgy tartja: „Azt hitték, övök a megszállott hazra; de csak a köveket, az erdőket és a házakat szállták meg” (99.). Épp ezért céljuk az idegeneknek a lelkek leigázása, gyarmatosítása, ezért fürkészik mind dühödtebben, ám hasztalanul a „titkot” (65-68.), sejtve: „... ez a valami az egyetlen érték a városban. Csak ez érték” (67.). *Haza a magasban* - utalhatnak Illyés Gyula későbbi, szintúgy szellemi honvédelmet hirdető versére.

Holott a kultúra, a megszentelt tradíciók, az életforma titka nem jut a hódítók birtokába („...mintha a titok erősebb lett volna, mint ők, akik őrizték”: 67.), a város ellenállása az évek során mégis gyengül, s a barbárság megveti benne a lábát. Az idegenek kisajátítják s a maguk képére formálják át a múlt színtereit és hagyományait (48-50. stb.), az őslakosok mindegyere halnak, számosak erkölcsi gyengeségből avagy állásföltétsből (45-46., 49-50., 58-60. etc.) engedelményeket tesznek az ellenségnek, hajlandók „keveredni” velük, még többeket pedig megejt „az alantas élet”, „...mely semmi mást nem akar, mint mohón birtokolni és kielégülni” (61.-a kiemelés tőlünk!). S a bomlás folyamata, a lelki romlás megállíthatatlan. „Az embereket itt a városban már nem lehetett megmenteni, mert emberek voltak, mert elszakadt bennük valami, mert belülről fellázadtak az ellen, amire Garren Gábor s a püspök olyan műgonddal vigyáztak; *fellázadtak a felsőbbrendű ellen.* (...) Az embereket nem lehetett már megmenteni, mert *elkövetkezett az idő, mikor hosszú, évszázados nevelés után kitört rajtuk ez a (...)* mohó vágy a közönséges, a pogány, az aljas után, amit az idegenek hoztak a városba; (...) Most elkövetkezett az idő, mikor az alvilág kapui megnyitáltak, s kutyafejű és nevetséges szörnyek, az aljasság indulatai, az új pogányság gyakorlattal és szertartással nehezen féken tartott szörnyei, erőt vettek a városban (60-61. - a mi kiemeléseink!).

Olybá tetszik első pillantásra: mintha az ösztönök lázadásra s győzedelme zajlanék le hirtelenül az értelem ellen és fölött, mintha Dionüszosz gyűrné le Apollónt, a tudattalan a felettes ént. Mintha Nietzsche és - elsősorban - Freud állnának e fejtegetés háttérében. Minden bizonnyal szó van erről is, minden bizonnyal ott állanak ők is, ám náluknál sokkalta láthatóbban, determináltoabban valaki más: *Oswald Spengler*, s az ő feltűntével a regény jelentése egy másik dimenzióba fordul át. Ez a jelentéstágitás Márai egyik legművészebb tette Az Idegenekben, s ez ragadja a legmesszebbre könyvét az irredentizmus veszélyes köreitől. Kiderül: a hódítókkal nem csupán valamely - azonosíthatatlan - agresszor, valamely - néven nemigen nevezhető - ország avagy náció tör a városra s hajtja uralma alá, hanem velük karöltve, még inkább általuk az új világ, az új korszellelem is. Másként, spengleri nyelven mondvá: az urbs képviselte, reprezentálta *kultúrára* reátelepszik s lassanként felőrli a *civilizáció*, frissebb terminológiával mondvá: a korai - a reneszánszsal fölnyiló - modernséget elsöpri a kései - századunkkal beköszöntő - *modernség* hulláma, megint másképp mondvá: kezdetét vette Európa amerikanizálódása (11., 61. etc.) az európai identitás szétfoszlása. Ami a városban, a várossal történik - újfent spengleri fordulatokat használván -, nem más, mint „a Nyugat alkonya”, a „fausti kultúra” civilizációba fordulása. E fejlemény óhatatlan, hiszen - hangoztotja Spengler -: „A civilizáció egy kultúra elkerülhetetlen sorsa. (...) A civilizáció - lezárulás, (...) a visszavonhatatlan vég, amely benső szükségszerűségtől hajtva újból és újból beköszönt...” (vö.: *A Nyugat alkonya* I. Bp., 1994. 67. - fordította Juhász Anikó, Csejtei Dezső - tőlünk a kiemelés!). Ilyképp a megszállás előestéjén a Garren Gábor rendezte utolsó bál (22-29.), a francia négyes (26.) s a búcsúvalcer, „...ez az édes és tiszta keringő...” (27. - jusson eszünkbe Maurice Ravel egy korszakot elbúcsúztató remeke, a *La valse!*) a kultúra hatyúdala, s ehhez képest a hódítók adta táncestély - túl az őslakók számára megalázó voltán - barbár szertartás, a civilizáció hírnöke (48-49.),

a várost átjáró olcsó muzsikáról („Valahol mindig zene szólt, mintha *állandóan gramofonzene mellett, néger dallamokra* beretválkozna valaki”: 61. - a mi kiemelésünk!) immár nem is beszélve. S a civilizáció ellenében mit sem tehet már a kultúra két letéteményese, János püspök és Garren Gábor. Az apa tudja, hogy „...a lélek készségén múlik minden”, s csak, ha „...mindenki beleegyezik”, lehet a város a hódítók martaléka (58.). Amíg a kultúra eleven volt, „nyolcszáz éven át” „...idegenek nem közeledhettek a városhoz, mert bástyánál és tornyoknál keményebb ellenállás tartotta távol őket” (uo.). - „Mikor eléri célját, (...) akkor a kultúra hirtelen *megmerevedik*, elsorvad, vére megolvad, erői megtörnek - *civilizáció* lesz belőle” - így Oswald Spengler (i.m. 188. - a kiemelések a szerzőtől!). „Ha valami megérett (...), annak el kell bukni” - így Garren Gábor (58.).

Márai a húszas évek elejétől-közepétől volt Spengler ismerője s - bizonyos határokon belül - követője. (Lásd erről elemzésünket: *Egy spengleriánus nyugati Keleten*. Márai Sándor: *Istenek nyomában*. - In: Pannon *Tükör*, 1996/2. 31-35.) Hosszú élete során megannyiszor - hol egyetértően, hol polemikusan - hivatkozott rá, a kultúra és a civilizáció sajátos viszonyáról (a szükségszerűen civilizációba váltó kultúráról) adott analizisét pedig jószerével feltétel nélkül elfogadta. Ez a tanítás épült be *Az idegenek* (de már egy kissé a *Féltékenyek*) koncepciójába is, hiszen e regény épp a fordulatot, az óhatatlan korszakcserét tematizálja. Az immár elhanyagolt kultúra jelképe (szomorú romlásával is) a generációk alkotta dóm, egyáltalán: a város valamennyi omladozó műemléke (122-125., 130-131.), régi, „beteg” épülete (74., 118.). Velük szemben a győztes civilizációt szimbolizálja a székesegyházzal átellenben (!) magasodó áruház, az idegenek telepítette „háromemeletes üvegdoboz”, amely „...a hódító pökhendi biztonságával állott a csúcscs tetű házak között, megtömvé a gyanús *műveltség kellékeivel*, mintegy rummal, tollakkal és üveggyöngyökkel” (16. - a kiemelés tőlünk!). Ebben a stílusosan épületben - nem úgy, mint a város kicsiny, patinás boltjaiban - „...olcsó, de gyanús használati tárgyakat árultak: sárcipőt, hintőport gyermekek számára, idegennyelvű, történelmi tárgyú képes nyomtatványokat, tornaeszközöket, detektívregényt és óvszert” (uo.). Amiként Ábel mondja: az üvegházakban „...jutányosan árulnak minden vacakot, csak éppen a varázslat kellékeit nem árulják... a régi üzletekben minden árucikk tapadt egy leheletnyi varázslat, valami finom lepedék, valami emberi ós varázsos...” (102.). - Ámde nem csupán ez az ellentét jelzi a regényben a spengleri koncepció jelenlétét, a kultúra alkonyát s a civilizáció (ma így mondanók: a fogyasztói társadalom) beköszöntét. Az idegenek hódítóként érkeznek, s Emmánuel cége is „A világot akarja megszállani és igazgatni...” (103.) - márpedig az imperializmus, a világhuralmi vágy a civilizációk lényegéhez tartozik (vö.: *A Nyugat alkonya II.* 607.), csakúgy, mint a birtoklás és a kielégülés szenvedélye, az élvezetek hajhászása (*Az idegenek*: 16-17., 60-61. -Spengler: i.m. II. 6/6., 691., 725.). Az „új emberek” „...mintha mindig sportolnának...” (154.), s mert a civilizáció egyszerűen amerikanizálódás, fontos számukra a flört, a szekszepl, a bidé és a csekk (11.). S nemcsak a köznép adja oda magát nagy készséggel a friss „ideálokknak”, hanem az értelmiség is, ezt példázza az apát hasztalan gyógyítató doktorok közül kettő is, Kenta és a fiatal Zorner, kivált az utóbbi. Egyikük sem „idegen”, mégis mindketten a civilizáció emberei; csak a betegséggel törődnek, a beteggel alig. Zorner például „Mindig kissé lihegve érkezett az apához, mintha éppen sportolna”, modernül öltözött, „...minden reggel teniszezett és úszott...”, s az összes bajt az egyedül üdvöztetőnek vélt sugárterápiával orvosolta volna (118-120. etc.). A regény remek, ironikus-szatirikus (már-már karikatúrába hajló) portréit fest kettejükéről (106-120. stb.), s szemben velük, az öreg, részeges házi orvosnak, Ladának csakugyan kevés a tudománya, annál több az embersége, az empátiája, az intuíciója - mondhatnók úgy is: a *kultúrája* (108., 111-118., 194. etc.). A doktorok közül csakis ő sejtí az apát emésztő kór igazi okát, csak ő vél fölfedezhetni összefüggést a város köveinek, épületeinek málladozása és az őslakosok testi-lelki romlása, végtére pusztulása közt (116-118., 132. stb.). Garren Gábor meggyógyítani épp ezért ő sem képes, s temetése után halni készül maga is. (194.).

Az idegenek ilyformán nemcsak az alávetettséget hozzák a városnak, hanem a kultúrát váltó civilizációt is, s a regény-szöveg mindvégig ide-oda leng a két jelentéstartomány között. A koncepció eme feldúsítása, az értelmezési síkok egymásba játsztása - mondanunk tán fölösleges - részint nyelvi polifóniához, részint a parabolikus jelleg megerősödéséhez vezet. A példázatos-sághoz tartozik ama gyönyörű és heroikus (s csakhamar legendásodó) gesztus is, amellyel az apa fogadja a városra rontó hódítókat (35-38.), két találkozása János püspökkel (54-62., 127-129.), az egyházfejedelem gyászbeszéde ravatalánál (182-183.) nemkülönben. Kivülálgik e jelenetekből, hogy noha ők ketten hosszú idő-kig szemben állottak (54-56.), valójában szövetségesek (56-57. stb.), s személyükben személyfölötti erők s ideológiák békélnek meg - fenntartásokkal bár - egymással. Garren Gábor a ráció, a felvilágosodás képviselője - nem véletlen, hogy olyannyira szeretett Rousseau-|ától (37., 52., 54., 167. etc.) a *Társadalmi szerződés* még a koporsójába is elkíséri (187.) - János püspök a kereszténységé. Beszélgetésükből (s a mű egészéből) kitetszik, hogy viszályuk (az észelvűség és a katolicizmus viszálya) ellenére nagyjából ugyanazt szándékolják ők ketten: neveléssel, „szertartással és gyakorlat-tal” meghonosítani egy nemes, „felsőbbrendű” életformát, megfi-nomítani, humanizálni az alantas emberi ösztönöket (60-61.), va-gyis - példázatosan fogalmazva - az egymás ellen küzdő két „pap” (mert Garren Gábor „...is pap volt, s a lelkekre vigyázott, egy éle-ten át, csak más hit rendtartása szerint”: 57.), s személyükkel szim-bolizáltan a ráció „vallása” és a keresztény vallás közösen terem-tette meg a „fausti” kultúrát, amelyet a regény jelenében eltöröl a civilizáció.

Ezt a pusztuló értéket, ezt a veszendő kultúrát - s vele egye-temben a kamaszkor zendülését, naiv hiteit, játékeit - őri, őrné fanatikus elszántsággal, ám félig-meddig anakronisztikusan a vajákos, „varázslóvá” lett Ábel is. (Benne egyébként - bármi meghökkenő is - Márai idősebb pályatársára, Füst Milánra ismer-hetünk. „A »Sértődöttek« és »Féltékenyek« Ábeljében kissé őt min-táztam... de más ő a valóságban, összetettebb, valakibb. [...] Határeset ő, a zseni határesete.” - vö.: *Ami a Naplóból kimaradt*. Bp., 1992. 305.). Ő továbbra sem hajlandó „felőlni” (96.), kono-kul ragaszkodik egykor volt, lázadó ifjúságuk elveihez, ideáljaihoz, s a maga módján hadat visel az „idegenek” és a velük szövetkező, „a hazát eláruló” felnőttek ellenében (98-99., 102.). Ábel a hűség-re, az apai örökség vigyázására, Garren Gábor művének folytatá-sára és a szabadsággal azonosított értelem szolgálatára inti paran-csoló szóval a hajdani „szökése” és az Emmánuel cégénél betöltött állása miatt „hütelenné” vált Pétert (98-104.), ám a környezet- és alakrajz, az elidegenítő fogások sokasága, a fejezet szövegének modalitása nem hagy kétséget afelől: jöllehet akadnak részigazsá-gai, hasznos tanácsai, az egykori bandatag háborodott elme, affé-le ártalmatlan eszelős. Erről vall a „varázsló” különös, elébb mes-terségesen félszeg („Mindenben, nevetésében is volt valami álruha-szerű”: 96.), majd mind agresszívabbá váló viselkedése, viszolygást keltő megjelenése, házában a megállított idő, a művi, múzeumi változatlanóságban őrzött múlt (88-94.), a lakására települt tászfői, orrfacsaró bűz (90-92., 109.), a házigazda gyanakvást szító titko-lózdása (100-101., 104.), szappanfőző rögeszméje („Ez afféle kü-lönös szappan... az én találmányom... de még nem vagyunk ké-szen vele. Egy szappan, amely visszaadja az embereknek természe-tes szagukat...: 105.) - s ugyanerről tanúskodik groteszk program-ja, meghökkenő életfilozófiája is. Ábel az új szellem, az új világ el-leni tiltakozásul dacosan belemerevült kamaszkoruk eszméibe, abszolutizálja s megszállottan viszi tovább a hajdani zendülést. Az ő számára az írásnál, az irodalomnál hatásosabb fegyver a „va-rázslat” (95-96., 98., 102.), a nappali ellenállásnál sokkalta több-re becsüli az esti-éjszakai telefonos konspirációt (97-98., 102., 105-106.), szerinte az „értelem” nem a pusztán gyakorlati észjárás ellentéte, hanem az álmódás szabadsága, határos a vajákolással (102-104.), s úgy tartja: „...a játék az igazi élet”, hűségeseznek kell maradni az egykor üzött „...játék szabályaihoz” (104.). Aligha kér-déses: egy monómánia elűrhódásának, egy magatartás, egy sze-rep kényszeressé válásának lehangelő következményeit tárja elénk e fejezet. Kitetszik belőle: valóban kell a hűség a múlt értékeihez, az ifjúság ideáljaihoz, a „házához”, csakugyan óvni s folytatni kell az apák művét és hagyatékát (87-89., 99-100., 102-104.), de

nem Ábel módján, ki egy titkos szekta főpapjaként, mágusként viselkedik.

A kultúra a múlt tünevénye - sugalmazza Az *idegenek*; a jelen s a jövőendő - bármi szomorú is - szükségszerűen a civilizációé. Épp ezért korántsem meglepő, ha a szövegben egy helyütt (137.) ez áll: „A Garren-cég nem a jövőért dolgozott. Az >Aiolos< a múltért dolgozott. Ezt mindenki tudta.” A múltnak, az elnémult kultúrának jelképe - egyebek közt - az üzlet kirakatában porosodó, soha meg nem szólaltatott hárfa (gyakorta emlegeti már a *Féltékenyek* is), amely az apa eltávozta s a szimbólumként is funkcionáló ház lebontása után a telekkel együtt Kalb, a zorsorás kezére jut. (A Buddenbrook házra utalnunk szinte fölösleges.) „A hárfa, mikor Kalb megérintette - kíváncsian, mert soha nem érintett még hárfát - zengeni kezdett; egyik húrja lepattant, és zengő, éles hangot hallatott. Ez volt az utolsó hang, amely Garren Gábor művéről hírt adott a világban” (201.).

Meg kell kérdenünk: mi volt ez a „mű”? - ámde válaszolnunk nem is oly egyszerű. Úgyannyira néven nevezhető és megfogható, mint amennyire néven nevezhetetlen és megfoghatatlan. A két egybefüggő regény, a *Féltékenyek* s *Az idegenek* tanúsága szerint Garren Gábor műve nem valaminő alkotás, hanem a *megtartás*: egy hagyományé, egy életformáé, egy műveltségé, egy igényé. A rációból táplálkozó - ám nem szárazon racionális, hanem kifinomult, a zenével érintkező - kultúráé. A méltóság. A személyiség kisugárzása. A morális nem mindig és nem mindenben feddhetetlen, mégis nemes, mégis példaadó tartás és magatartás. Az összeforrás egy nagy közösséggel: a várossal - és egy kicsivel: a családdal. A világ és az emberi létezés törvényeinek megértése és tudomásulvétele. Egyszóval: az önelvű, *saját élet*, s belőle következőn a *saját halál*, hiszen - *Az idegeneknek* meg is említett (97.) - Rilketől tudjuk: saját halála csakis annak lehet, aki saját élet birtokosa volt. Márai számára már tizenhét esztendősen is igen fontos volt az osztrák költő lírája (vö.: *Vasárnapi krónika*. Bp., 1994. 234.), első diáriumban (*Napló 1943-1944*. Bp., 1990. 34.) Rilke prózájának - nyilvánvalóan a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseinek* - „izmos, inas”, „kemény” voltát dicsérte, hogy „saját”, „megélt” halál után sóhajton elagotton, mert „...a statisztikai halál nem az enyém: idegen, melyet az egyén csak elfogad, de nem éli meg” (vö.: *Napló 1976-1983*. Bp., 1994. 29.). Ilyformán szinte magától értetődő, hogy Garren Gábor „művéhez” a saját életet lezáró saját halál is hozzá tartozik, az, amely - Csorba Győző átköltésében idézve a remek sorokat - „...kín, gond, szerelem // közt önsorsából nő ki lassudan.” Ámde még fontosabb, hogy Rilke híres regényét citáljuk (Görgey Gábor fordítása)! „Ki adha ma valamit egy jól kidolgozott halálért? Senki. (...) az emberek egyre kevésbé akarják, hogy saját haláluk legyen. Nemsokára ez is olyan ritkaság lesz, mint hogy valakinek saját élete legyen (...) meghalunk, ahogy éppen adódik. Méghozzá szigorúan a betegséghez tartozó halállal, hiszen amióta minden betegséget ismernek, azt is tudják, hogy a különböző elhalálozások nem az emberhez, hanem a betegséghez tartoznak; és a betegnek úgyszólván semmi tennivalója nem marad” (vö.: *Malte Laurids Brigge feljegyzései*. In: Rainer Maria Rilke: *Válogatott prózai művek*. Bp., 1990. 9. - a kiemelések tőlünk!)

Nos, az eddigiek után bizvást elmondható: az apa, ki „tudta, hogy mű nincs erkölcs nélkül” (150.), és „...érezte a formát, amely nélkül nincs élet, és nincs halál...” (152.), mindössze hatvanhét évesen (189.) nem az öregségbe pusztul bele, még kevésbé csak a szándékosan banális betegséghez tartozó halál ragadja magával. Nem, a saját életet fölmutató Garren Gábor nem a meghülés szövedményeinek áldozata. Művét bevégezte, küldetésének megfelelt - mennie kell, mert nincs már mit tennie. Ő, „...a város legnemesebb szerve, olyasmí, mint az emberi testben a bolygóideg, válságba került...” (74.). Voltaképp az idegenek érkezése betegíti meg, sorvasztja a kövek és a lelkek lassú romlása, haldoklása pedig - ő is tudja, ki is mondja - a székesegyház tornyát megbontó szélviharral „Kezdődik” (128.). Ami hátra van, az már csupán a saját halál, s előtte a végső meditációk, az utolsó „Simitások” (134-156.) a művön, a családon. Garren Gábor elmúlása - akár az élete - jól megformált, művészi halál, számára a mindent lezáró „szertartás és gyakorlat”, „...a művész ösztönével érezte, hogy az orvosokra és a gyógymódokra szükség van, mert nélkülük formátlan és tökéletlen lenne a befejezés”, illetőleg: a doktorok

„szakértelmükkel és segédletükkel hozzátartoztak a betegséghez és a befejezéshez” (152.), és Péter később úgy emlíkezik, hogy „...nagy művészre hasonlított a beteg e hetekben...” „Az emlék megmutatta, hogy az apa talán soha nem volt olyan föltétlenül művész, mint e hetekben, mikor kezdődött és tartott az a valami, amit az orvosok és egyes családtagok makacsan betegségnek neveztek, s ami később Péter számára úgy derengett, mint a pillanat egy művész életében, mikor elkészült a mű, s már nincs is más dolga az alkotónak, mint fáradt, könnyű és mégis biztos kézzel megejteni a művön az utolsó simításokat” (144.).

Mind ez természetesen szerves része a regény parabolikus voltának, az nemkülönben, hogy Az *idegenek* megmutatja: Garren Gábornak nem csupán jelképi okokból kell meghalnia, s nem is csupán azért, mert élete „kerekké” vált (183.), műve bevégeztetett. Távoznia kell azért is, mert már nem marasztalja a szeretet, a familiáé és a városé (156-176.). A család - miközben sóvárogná a csodát, a fölépülést - az idők múltával elunja a mind reménytelenebb várakozást, sürgetné a hamaros véget, mohón lesse a „zsákmányra”, az örökségre, s a városlakók szintűgy „...gyilkolták az apát”; „...belefásultak a sajnálkozásba, s már meg akarták ölni” (175.). Siettetni halálunkat, ha lemondanak rólunk - sugallják e mély és rezignált emberismeretről tanúskodó lapok.

A regényben mindvégig az elbeszélő szövege dominál, s ámde beszéde rendre a narratori dallamon szűrődik át; a történetmondó közvetíti, sűríti, kommentálja a különféle tudattartalmakat. A mesélő úgy *von* jelen a históriában és a hősökben, hogy egyszersmind fölötte-fölöttük is lebeg, belülről és kívülről is látja és látatja a dolgokat s az összefüggéseket. Akad példa (130., 131. etc.) a kettős-hangzatokra is: a narrátor szintleg felülbírája bizonyos alakok nézeteit, miattal titkon egyetért velük. A *Féltékenyeket* olyannyira jellemző stílpólfónia - magától értetődően - itt is folytatódik; az ott megismert hangnemi kevertség *Az idegeneknek* szintűgy egyik legfelölőbb sajátossága. A regény nyelve (gyakorta egy mondaton belül is!) játszi könnyedséggel vált ide-oda a legeltérőbb modalitás-és stílusminőségek között. Ha kell, emelkedett, ünnepélyes, zengetes, ha kell, megsemmisítően szatirikus. A Garreneket, a „garrenséget” övező áhítatba számtalanszor (például: 185-186.) vegyülnek az irónia hangjai, mindegyre szarkasztikus az idegenek jellemzése, paródiát idéz a két modern orvostudor figurája, lírai, mélyen melankolikus futamok szólalnak az apa halálakor s *A lélek visszánéz* című fejezetben (ez elégikusság, e panasz burkoltan személyes voltát nemigen kell bizonygatnunk) - folytathatók még. Márai a maga téveszthetetlenül egyedi, kiérlelt, roppant elegáns, sokszólamú nyelvén beszél ezúttal is, ám ha a helyzet úgy kívánja, s játékos kedve úgy tartja, képes a Krúdy-világ, a Krúdy-stílus tökéletes imitációjára is (18-19. etc.).

Mind sorsra jut a „mű”, a Garren Gáboré, a Garrenké? *Az idegenek* kettős választ ad e kérdésre. A mű megsemmisül és folytatódik, elpusztul és tovább épül. Megsemmisül, elpusztul az egyes emberé, a Garren Gáboré, mert ő „...alázatosan alkotott, oly alázatosan, hogy nem maradt nyoma sem kőben, sem vásznon, sem az írott szavakban” - amiként János püspök gyászbeszéde mondja (182.). Megsemmisül, elpusztul, ámde úgy, hogy beleolvad a közös, az egyetemes emberi műbe, része lesz a nagy, kollektív alkotásnak. Az apa műve azonban tovább épül, folytatódik is, hiszen - túl az általa reprezentált, példaadó életformán - alkotott olyat is, ami maradandó: a családját, nyomot hagyott maga után a világon: a gyermekeit. Garren Gábor meghalhat, a Garrenek élnek. S amíg a Garrenek élnek, a mű, a „garrenség” nem enyészhet el. Az apa tudja, hogy öt gyermeke közül három őri csak a „garrenség” lényegét, s mert tudja azt is, hogy „...senki nem tehet jelleme és a végzet ellen” (198.), sejtí az ívadékaira várakozó jövőt (145-156., 197-200.), „visszanézó lélekként” pedig abban reménykedik, hogy már megfogant unokája „...ház és bunda helyett talán a művészetet örökli, a Garrenek művészi hajlamát, s talán (...) ő lesz az első, aki rögzíteni tudja valamilyen látható formában ezt a hajlamot” (199.) E bizakodás olvastán *A Buddenbrook házra avagy az Egy polgár vallomásaira* utalnunk éppoly szükségtelen, mint föltennünk a kérdést: vajon igaza lesz-e az atyának? Az idegenek nem tartalmazza a feleletet, pontosabban: nem *Az idegenek* tartalmazza a feleletet.

(Akadémiai Kiadó - Helikon Kiadó, 1996)

